

Panasiewicz, Janusz

Nieznane operacje finansowe ks. Stanisława Staszica

Rozprawy z Dziejów Oświaty 45, 191-194

2006

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

akcji miała jeszcze jeden rok! Jako *sujets mixtes*³ zdecydowała się wybrać poddaństwo rosyjskie z racji położenia starostwa dymirskiego (pod Kijowem), które było w dożywociu jej męża. Po drugie – zainwestowane środki odzyskał z nawiązką, a darowane chłopom dobra nie miały wcale mniejszej wartości niż w dniu zakupu; po trzecie – zrealizował „prześladujący go od dzieciństwa” zamysł.

Posiadamy w tej mierze sprzeczne informacje. Otóż kontrakt z 1816 r. w art. 82 wprowadza czynsz wieczny w wysokości 2 zł od „morga każdego” – co dawałoby kwotę ~15.092 zł dla Towarzystwa. Zaś kontrakt z 1817 r.⁴, pokazany na wystawie inauguracyjnej rok jubileuszowy w Muzeum Literatury, mówi o zatrzymaniu tej sumy do dyspozycji darczyńcy. Utrudnia to analizę ekonomicznych aspektów inwestycji w dobra ziemskie.

Ówczesna lokata ks. Stanisława Staszica u księżnej Lubomirskiej kasztelanowej krakowskiej opiewała na 7%⁵, natomiast zysk (dochód pomniejszony o podatki) z dóbr Hrubieszowskich w 1822 r. wyniósł 48.948 zł⁶, co w stosunku do zainwestowanej przed 22 laty kwoty stanowiło ~5,85 %.

Wykazał tam dochód: 58.687 zł obok 7.058 zł podatku liwerunkowego to 65.745 zł. Dochody z folwarków zamienione na czynsz dożywotni to kolejne 17.633 zł⁷, co razem daje sumę 83378 zł. Roczny dochód z lasu to 401 zł⁸ (za okres 1817–1821). Czy zatem nadzwyczajna koniunktura w handlu zbożem mogła wywindować intratę do 100.000 zł⁹? Z pewną dozą prawdopodobieństwa można założyć, że tak było, i że dochód taki mógł utrzymywać się na zbliżonym poziomie przez interesujący nas okres lat 1802 (w momencie sprzedaży, dobra znajdowały się jeszcze w dzierżawie Michała Radziejowskiego i pozostać w niej miały 2 lata) – 1822, czyli aż do czasu podwójnej wieczystej darowizny Staszica na rzecz Rolniczego Towarzystwa Hrubieszowskiego (taką kolejność posiadają członcy pełnej nazwy Towarzystwa w ostatnim akcie prawnym ks. Stanisława Staszica).

³ T. M e n c e l, *Galicja Zachodnia 1795-1809. Studium z dziejów ziem polskich zaboru austriackiego po III rozbiorze*. Lublin 1976, s. 81.

⁴ *Kontrakt Towarzystwa Rolniczego wspólnego ratowania się w nieszczęściach między osadą miasta Hrubieszowa z przedmieściami onego, tudzież osadą włościan rolniczych gminę hrubieszowską składającymi, ułożony i podpisany przez Stanisława Staszica i innych członków Towarzystwa dnia 3 sierpnia 1817 r.* Biblioteka Wojewódzka im. H. Lopacińskiego w Lublinie. Dział Zbiorów Specjalnych, rkps nr 1797, k. 31 v. Obowiązywał on w Towarzystwie od 3.VI-II.1817 r. do 15 sesji zwyczajnej Rady Gospodarczej w dniu 26.III.1823 r. Rada Gospodarcza w oparciu o jego artykuły rozpoczęła odbywanie swoich sesji w dniu 4.X.1817 r.

⁵ Z. W ó j c i k, *Stanisław Staszic organizator nauki i gospodarki*, Kraków 1999, s. 186.

⁶ Stanisław S t a s z i c, *Ustawa Rolniczego Towarzystwa Hrubieszowskiego*, oprac. J. P a n a s i e w i c z, Zamość 2002, s. 131.

⁷ APL, TRH, sygn. 9 – *Raport JW. Staszicowi radcy stanu Królestwa Polskiego z Dóbr Hrubieszowa podany [13 II 1821]*, s. 2.

⁸ Tamże.

⁹ K. K o ź m i a n, *Pamiętniki*, Wrocław 1972, t. II s. 173.

Nie znamy dochodów z folwarków, w okresie 1802–1816. Dochód z miasta i folwarku na Pobereżanach oszacował Cetner w r. 1789 na 18.257 zł rocznie¹⁰. Okres przejściowy, w czasach powstawania Towarzystwa Rolniczego Hrubieszowskiego, stanowiły lata 1812–1816, gdy stopniowo zamieniał je na czynsz dożywotni płacony przez przystępujących do niego rolników. W Jarosławiu po 1812 r. funkcjonował 80 morgowy folwark¹¹.

Te przesłanki mogą sugerować, że przy osiągniętych dochodach i założeniach: – 30% różnych podatków i przy 10-letnim okresie odbudowy majątku, po rabunkowej gospodarce dzierżawców, dobra ziemskie mogły wygenerować przyzwoity zysk. Ale były też i straty – pożary Hrubieszowa tuż po zakupie, surowe podatki nałożone na Galicję przez cesarza Franciszka I po 1804 r. (wojna z Francją), „sumy bajońskie”, oraz zniszczenie przewencyjne miasta przez Rosjan w 1812, a także klęski suszy co sprowadza te kalkulacje do rozsądnych rozmiarów.

Przyjmując powyższą symulację oraz 7% stopę kapitalizacji odsetek, do 1822 r. odzyskałby sumę ok. 1 miliona zł.

Ciekawą i nie wyjaśnioną sprawą jest okoliczność darowizny ks. Stanisława Staszica na rzecz podśędka powiatowego Węzyka-Widawskiego¹² w 1806 r. Dotyczy ona hrubieszowskiego pałacyku z przed 1772 r., noszącego późniejszą nazwę Du Château¹³ (obecnie mieści się tutaj siedziba Muzeum imienia Stanisława Staszica). Być może sprawa ta sięga swymi początkami roku 1789 gdy Ignacy Cetner przejął dobra hrubieszowskie i przygotowywał się do ich pierwszego wydzierżawienia. Otóż zadłużył się on u niejakiego Jana Węzyka na kwotę 21.668 zł i zapłatę tej sumy scedował na dzierżawcę¹⁴. Wiadomo, że Józef Węzyk Widawski „w czasach austriackich był komornikiem sądowym, pełnił także funkcję mandatariusza i justycjariusza w dominium hrubieszowskim i horodelskim, następnie także burmistrza – [...] po przyłączeniu byłego cyrkułu zamojskiego do Księstwa Warszawskiego”¹⁵. Warto zaznaczyć, że okres ten był niezmiernie trudny dla ks. Staszica, gdyż stosunki Austrii z Francją stawały się coraz bar-

¹⁰ APL, TRH, sygn. 17 – *Inwentarz dóbr miasta Rubieszowa i wsiów Pobereżan, Bohorodycy i Czerniczyna do trzechletniej posesyi arędownej W^o Inci Nnie Panu Janowi Terleckiemu na gruncie wprowadzonej die 2° Martij 1790 r.*, s. 21.

¹¹ APL, TRH, sygn. 18 – [*Fragmety inwentarzy gruntowych wsi należących do TRH*] 1815–1826, s. 52

¹² T. F a b i j a ń s k a - Ż u r a w s k a, *Hrubieszów – dzieje miasta i jego zabytków*, Hrubieszów 1993, s. 16.

¹³ Autorka przyznała, że informację tę oparła o przekaz rodziny Du Châeau, która odpisała ją z księgi wieczystej swego dworu. Przekazu tego nie uda się prawdopodobnie potwierdzić, gdyż księga zaginęła ok. 1919 r. a zachował się po niej tylko zbiór dokumentów – Archiwum Państwowe w Zamościu, zespół: *Hipoteka miasta i powiatu Hrubieszów, sygn. – Nr Hip. 2 (lista nr 3)*, paginacja sądu 315.

¹⁴ APL, TRH, sygn. 17, s. 19.

dziej napięte i musiał on włożyć wiele wysiłku by nie dać najmniejszego powodu do jakiegokolwiek działania represyjnego i nie stracić „swego majątku”. Anna Sapieżyna, prawna ich właścicielka, pozostawała za granicą monarchii austriackiej¹⁶ od 1803 r. i wróci dopiero w 1811. Aleksander Sapieha podejrzewany o sympatie napoleońskie był śledzony przez wywiad austriacki na każdym kroku. Sam ks. Staszic, wprowadzając jako poddany pruski, także wyprawił się do Francji w 1804/5 r.¹⁷ Dlatego jest wysoce prawdopodobne, że posiłkował się Władysławem i mógł darować mu dwór za oddane usługi prawne, czego dwa ślady odkryto w archiwum¹⁸ (był to jeszcze do 1809 r. teren zaboru austriackiego, gdzie obowiązywał od 1797 r. zachodniogalicyski kodeks cywilny). Czy takie działanie podsędka mogło mieć związek z uspokajaniem nieufności austriackiej wobec osób podatnych na „nowinki francuskie”? A może była to zwyczajna pomoc prawna w sporach sąsiedzkich i serwitutowych (swoboda dostępu do budulca, niszczenie młodników przez wypas bydła wiejskiego) dla wdrażanych rygorystycznych zasad eksploatacji lasów, narzuconych później Towarzystwu?

Rolnicze Towarzystwo Hrubieszowskie uzyskało w 1921 r. potwierdzoną kopię, wypisu z ksiąg Trybunału Cywilnego Płockiego „Wyrok dystrybucyjny w masie Ignacego hr. Działyńskiego dnia 18 i następnym 1830 r. zapadły”¹⁹. Z zawartej tam informacji wynika, że Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych Duchownych i Oświecenia Publicznego, jako „Spadkobiercy Xiędza Stanisława Staszycy”, na rzecz Kliniki Warszawskiej odebrała z depozytu 21.534 zł w gotówce i papierach wartościowych. Dziś nie potrafimy ustalić w jakim celu to uczyniono. Czyżby był to jakiś ślad nie zrealizowanego zapisu ks. Stanisława Staszycy lub suma zhipotekowana na dobrach hrubieszowskich? Pewien ślad dyskusji nad tym(?) zagadnieniem odnajdujemy w protokole z 45 sesji zwyczajnej Rady Gospodarczej²⁰ odbytej w dniu 30 VIII 1826 r.

¹⁵ M. Małdzik, *Hrubieszów w latach 1809–1866*. [w:] *Dzieje Hrubieszowa*, t. I: *Od pradziejów do 1918 roku*, pod red. R. Szczygła, s. 198.

¹⁶ [Drugi list S. Staszycy do Jana Śniadeckiego z 5 sierpnia 1811]. [w:] *Stanisław Staszic 1755–1826 księga zbiorowa* pod red. Z. Kukulskiego, Lublin 1926, s. 746.

¹⁷ *Dziennik podróży Stanisława Staszycy 1789–1805*, z rękopisów wyd. Cz. Leśniewski, Kraków 1931, s. 389–415.

¹⁸ APL., TRH, sygn. 246: – *Hrubieszowa dóbr akta tabularne (oraz sprawa testamentu Staszycy, s.: 191–193 – niemiecki tekst Sądu w Zamościu z 1804 r. dot. sporu o przywileje kościelne(?): 247 – Nota do Przechacnego Dominium Państwa Teratyn, Jarosławiec 22 lipca 1806 r. (skarga o nadużycie pasienia przez parocha z Teratyna na łąkach Staszycy)*.

¹⁹ Archiwum Państwowe w Zamościu, zespół: *Hipoteka powiatu Hrubieszów*, sygn. AR 172 – *Dobra Hrubieszów (zbiór dokumentów)*, s. 13–14.

²⁰ APL., TRH, sygn. 10 – *Księga uchwał Rady Gospodarczej Tow. Rol. Hrubiesz. od d. 4 października 1817 do 1829*, vol. 1, s. 289.